

О неким изазовима савремене литургијске праксе*

Айстѝракиѝ: Током последње четири деценије очигледан је повратак Српске Православне Цркве у жижу друштвеног живота на овим просторима у знатно већем обиму него у периоду после Другог светског рата. Истовремено, тај процес се одвијао упоредо са литургијском обновом, при чему је дошло и до појаве различитих новоустановљених обредних обичаја, како би се верници могли лакше христијанизовати. Аутор у овоме раду проучава два новоуведена обичаја – *освећење и њаљење бадњака уочи њразника Рождесѝва Христѝвоѝ и њливање за Крстѝ на дан Боѝојављења*, као и све присутнију, дословну примену одредбе типика *о служењу Литѝурѝје Пређеосвећених дарова у вечерњим часовима*. Истражујући назначене теме, аутор је закључио да су овакве делатности имале за циљ да Еванђеље учине пријемчивијим на ширем плану, али да се догодило управо супротно. Указујући најпре на одговарајући смисао Бадњег дана и празника Божића, као и народних обичаја насталих тим поводом, аутор анализира место и време настанка праксе уношења и паљења бадњака у домовима православних Срба, што ће у новије време бити практиковано испред готово свих парохијских цркава у виду освећења и паљења истог. Потом, у раду је преиспитивана све заступљенија пракса пливања за Крст на празник Богојављења, која бива доминантно разумевана као манифестација спортско-такмичарског карактера, услед чега богословски контекст и вишеслојни светотјински значај великог водоосвећења поменутог дана остају у другом плану, а свештеност празничног спомена и чина освећења вода бива нарушавана. Последња тема коју аутор проучава у раду посвећена је подробнијем разумевању тематике литургијског времена Великог поста, али и праксе служења Литургије Пређеосвећених дарова у том периоду, уз осврт на неправилну, буквалну примену типика

* Овај рад настао је у оквиру пројекта бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“), који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

о савршавању Пређеосвећене у вечерњим часовима у измењеним околностима црквеног живота.

Кључне речи: бадњак, обичај, паљење, освећење вода, пливање за Крст, пост, Причешће, Литургија Пређеосвећених дарова.

Непобитна је чињеница да се у Српској Православној Цркви последњих година уводе неки обредни обичаји који прете да наруше постојећи богослужбени поредак. Истовремено, све је учесталија и израженија тежња да у појединачним приликама буду „верно“ примењене одредбе типика, услед чега долази до нарушавања целокупне богослужбене структуре, као и самог њеног смисла. Новотарије овога типа су у неким случајевима резултати „иновативности“ појединаца из редова клира који за то нису надлежни, а понекад су изнуђене и услед наметљивости неучрквењених лаика. У прилог устаљивању и снажењу „иноваторског стваралаштва“ ове врсте треба истаћи како свесно, тако и несвесно подстицање већег броја мирјана, углавном номиналних хришћана, који нису увек или у потпуности учрквењени, а који са одушевљењем прихватају учешће у оваквим догађајима. Упоредо са тим, приметне су и значајне интервенције у постојећим уставним богослужбеним последовањима, које се правдају практичним разлозима, али и ревношћу за литургијском акривијом.

Следствено, као најзапаженије новоуведене обредне обичаје треба препознати *освећење и њаљење бадњака* уочи празника Рождества Христовог и *иљивање за Крст* на празник Богојављења, док је у групи све заступљенијих интервенција на пољу уставних чинопоследовања највише забрињавајућа појава служења Литургије Пређеосвећених дарова у вечерњим часовима.

1. „Чин“ ОСВЕЂЕЊА И ПАЉЕЊА БАДЊАКА

Треба, пре свега, нагласити да новоустановљена пракса јавног паљења бадњака уочи празника Рождества Христовог – Божића, представља један од феномена који је попримио форму црквеног богослужбеног чина, а чија садржина је упитна. Овуманифестацију прати и пригодни забавни програм, који врхуни у неизоставном ватромету и употреби разних пиротехничких средстава. Бивајући оправдавано разноврсним тумачењима симболике бадњака, која се протежу почев од паганског наследства¹

¹ О томе видети опширније: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970, 20–23; Весна Вучинић Нешковић, *Божић у Боки Кошорској*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2008, 53–54. Индикативно је мишљење Веселина Чајкановића који је сматрао да је бадњак „у ствари примитиван идол“ који

па до самога Богомладенца Христа,² јавно паљење бадњака постаје најзанимљивијим, а код неких и јединим обележјем поменутог празника. Мистагошко пак учешће (μετέχω = причешћивати се) у тајни Оваплоћења,³ остала је привилегија знатно мањег броја причасника Тела и Крви Богомладенца Христа.

Уношење бадњака у домове православних Срба и његово паљење јесте древни обичај о чијем пореклу се мало зна. Мишљења по овом питању су подељена и крећу се, како је тим поводом истакнуто, почев од оних који сматрају да бадњак представља бивше паганско божанство, којег се наши преци нису успели одрећи преласком у хришћанство, до оних који у храстовој, маслиновој или церовој грани виде самог Христа Спаситеља – *Древо живоѿно*. Неодрживост оба поменута виђења, према нашем скромном мишљењу, подстиче на следеће питање: због чега се, било то паганско божанство или пак „Господ Исус“, спаљују на свечаној ломачи, и то баш за празник Божића?⁴ Не упуштајући се у детаљну расправу о симболици која се бадњаку приписује, као и разним пропратним радњама, ипак бисмо се осмелили да устврдимо да оба виђења садрже извесне елементе истине, а који указују на дубоки смисао овог лепог и корисног народног обичаја везаног за породично прослављање празника Божића. Истовремено, треба нагласити да упорно истицање паганског порекла славе, бадњака и других елемената хришћанског живота православних Срба, од стране неких „учених“ умова, не представља резултате њихових научних сазнања, већ заправо патолошку жал за паганским, као и жељу за неопаганизацијом сопственога народа.

Сведочанства која су, наиме, забележена у неким крајевима Српског поморја, Боки Которској и Херцеговини, према којима се, у не тако давној прошлости, бадњак полагао на огњиште уз одважне речи домаћина:

није фетиш „већ свето дрво – нешто као демон вегетације“ (Веселин Чајкановић, *Мити и религија у Срба*, Београд 2021, 46).

² Свети владика Николај (Велимировић) тим поводом истиче: „Бадњак представља Христа. Као младо и снажно дрво Цар љубави дао се посећи, да мирисом Своје вечне младости подмлади свет... Уневши бадњак у куће, јесте ли унели Христа у куће своје и у душе своје?“ (Епископ Николај, *Духовно значење бадњака*, у: *Садрана дела, Књига IX*, Нимелстир 1983, 103). Исти светитељ примећује и следеће: „Срби сматрају да тврдо и јако дрво боље него меко симболише Господа нашег Исуса Христа“ (*Исти*, 129).

³ „Ходите обрадујмо се Господу, приповедајући о тајни...“ (Прва самогласна стихира на вечерњи Рождества Христова).

⁴ У намери да обичају паљења бадњакада уцрквењени смисао, Свети владика Николај истиче да „као што младо тврдо храстово дрво стављено на ватру обасјава и греје оне који стоје около, певајући: „Рождество твоје...“, тако исто Богомладенац Исус Христос сагорева у огњу своје љубави за нас“ (*Исти*, 129).

„Нека гори *идол* криви, слава Теби, Боже живи“ (Бока Которска);⁵ или: „Нека гори *ивер* клети, слава Теби, Боже свети“ (Херцеговина), убедљиво указују на порекло обичаја. У складу са тим, у светој Божићној ноћи паганско божанство, којем се некада клањаху давни преци, заветно се спаљује – „Нека гори идол Криви“ – уз истовремено исповедање вере у Господа Исуса Христа – „Слава теби Боже живи“. Штавише, пропратно посипање ловора⁶ по поду куће исказује победу Живога Бога над паганским идолима – мртвим ивером. Упоредо са тим, крстолико преливање бадњака вином наводи на становиште да је свечано полагање тог нарочитог дрвета на ватру својеврстан чин везан за култ мртвих,⁷ што препознајемо у нашој локалној богослужбеној пракси где се вином прелива не само умрли при полагању у гроб, већ и гробови покојника, али и кољиво припремљено за покојне мирјане и прослављене светитеље.⁸ С обзиром на то да је актуелна српска пракса преливања вином релативно новијег датума настанка, могуће је претпоставити да је тај обичај презет из „обрета“ ложења бадњака, а не обрнуто. Ишчезнуће овог првобитног односа према бадњаку вероватно је узроковано потребом да се том чину изнађе други смисао, очишћен од сећања на паганско порекло обичаја – јер *многободжије идолов уйразднисја* -, као и да би се истакла снажнија символика празника Божића. У жељи пак, да се у породичном окриљу дочара амбијент витлејемске пећине, сходно владајућем обичају, по поду дома се распростире слама, док сви чланови породице, седећи на поду вечеравају из једног суда – наћви, узимајући храну прстима и грејући се ватром са огњишта као божанским огњем у тој светој и благословеној ноћи. Како је ватра у тој ноћи била другачија од свих других ватри током године, пошто ју је освећивало Тело Онога који *в јаслех возлежиши*, а Кога је она грејала и уједно осветљавала прескромни простор свете пећине испуњен неизмерном благодаћу, тако је дрво којим се ложила та ватра постајало освештано, и као такво бивало нарочито поштовано, слично како се то ради са свећама и кандилима које прислужујемо у светим храмовима.

⁵ Лазар Симов Ђурић, *Бокелев сан у Америци – слика у једном чину*, У Сан Франциску 1904, 11.

⁶ У Боки Которској се при налагању бадњака уместо сламе по поду куће распростире ловор помешан са другим зеленилом (маслинов лист, сомина, и тако даље).

⁷ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, нав. дело, 81.

⁸ О овоме видети подробније: Србољуб Убипариповић, „Однос Православне Цркве према упокојенима кроз историју и савремени богослужбени изазови“, у: *Православни свети и Први свети рај*, Зборник радова међународног научног скупа (Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 5–6. децембар 2014. године), уредник Владислав Пузовић, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд 2015, 707–708.

Међутим, паљење бадњака на јавним местима, углавном у црквеним портама или по градским и сеоским трговима, уз присуство великог броја људи, верника и знатижељника, посве је нов обичај, стар свега неколико деценија.⁹ Прво јавно паљење бадњака десило се на платоу испред Цетињског манастира 1978. године,¹⁰ и то на иницијативу архимандрита Марка Калања, тадашњег секретара блаженопочившег Митрополита Данила (Дајковића). Према усменом сведочанству о. Марка,¹¹ он је, позивајући се на предратни обичај да се војсци у касарнама носио бадњак од стране угледних грађана како би био спаљен у присуству војника и официра, издејствовао од Удбе дозволу за дотични чин. Инспириран овом праксом, у Београду је тек негде, у распону 1985–1986. године, тадашњи игуман манастира Светог Архангела Гаврила у Земуну, а потоњи Епископ милешевски Филарет (Мићевић), увео праксу јавног ложења бадњака.¹² Догађај се збио на платоу испред наведеног манастира и том приликом је по први пут установљен обред (свештенорадња) освећења бадњака, који су пратиле све друге култне радње неговане у приватним домовима. Подразумева се да је од тада овакве манифестације пратио и пригодни културно-уметнички програм. За тадашње време је једна оваква приредба била оправдана с обзиром да је, после Цетиња, то био први излазак Цркве изван храмовних порти, односно прво јавно прослављање Божића. У потоњим временима, нарочито после деведесетих година XX века, овај феномен се проширио по свим српским земљама, тако да су данас ретка места где се обичај спаљивања бадњака не практикује, претећи чак да потисне или у најмању руку ослаби традиционално породично прослављање Божићне ноћи у породичним домовима.

Покушај да се јавном паљењу бадњака обезбеди црквени карактер, то јест да се устроји „чин освећења и паљења бадњака“, те да исти постане централном јавном манифестацијом сматрамо, пре свега, неприкладним. Један од разлога је већ наговештена могућност да се породично про-

⁹ Паљење бадњака је обичај који се у XVIII и XIX веку среће и код других европских народа (В. Вучинић Нешковић, *нав. дело*, 60. 62).

¹⁰ Овој иницијативи је засигурно инспирација била предратно паљење бадњака на отвореном простору у касарнама Краљевине Југославије, односно пракса којом је војницима омогућавано да поводом њиховог одсуства из сопствених домова, под дотичним околностима и уз помоћ таквог обичаја прославе празник Божића. О томе видети детаљније: Весна Вучинић Нешковић, *истио*, 55.

¹¹ Телефонски разговор са о. Марком је обављен око Богојављења 2022. године. Подробније сведочанство архимандрита Марка Калања доноси проф. др Вучинић Нешковић у наведеној монографији (В. Вучинић Нешковић, *нав. дело*, 86–70).

¹² Цетињско јавно паљење бадњака је „послужило као узор и подстицај за све касније установљене јавне прославе Божића у Црној Гори“ (В. Вучинић Нешковић, *истио*, 68).

слављање празника Божића, заједно са свеукупним богатством смисла и доживљаја, пренесе на улице и претвори у манифестацију испуњену свакојаким садржајем. Други, и за православне хришћане неупоредиво важнији разлог обавезујућег карактера, јесте канонска забрана паљења култних ватри. Сходно 65. канону Трулскога сабора свако паљење ватри у било које обредне сврхе се за православне хришћане сматра тешким преступом, због чега се починиоци подвргавају строгим казнама: „Заповедамо да од сада престане ложење ватри, које неки о новомесечјима пале пред својим радионицама и кућама, које ватре (затим) неки и прескачу, чинећи то по неком старом обичају. Који, дакле, тако што учини, ако је клирик, нека се свргне; а ако је лаик, нека буде одлучен...“¹³

После ових изричитих наредби Свете Цркве, изречених на Светом и Васељенском Петошестом сабору, свака расправа о оправданости практиковања новопројављеног обичаја јавног спаљивања бадњака је сувишна. Коначно, неопходно је да се верни истрајно подстичу и пастирски поучавају у циљу исправног разумевања смисла и значаја породичних обичаја везаних за прослављање празника, у конкретном случају Божићнег бадњака. Благодарје управо таквом свештеном поучавању, они ће поново бити у стању да на примерен и предањски начин учествују у мистагогији празника и у својим домовима, заједно са својим породицама, припремајући се тако за стварно и непосредно сједињење са Оваплоћеним Богом на Божићној Литургији.

2. „Чин“ ПЛИВАЊА ЗА КРСТ

Порекло овог „чина“, или прецизније речено – чињења, може бити доведено у везу са уставном литургијском праксом богојављенског *блајослова вода* (ή εὐλογία τῶν ὑδάτων),¹⁴ која се практикује у јелинофонским Црквама, али и са популарним руским обичајем купања у отвореним водама на празник Богојављења. Новоустројена пракса на српским црквеним просторима би могла да се третира само као неуспели покушај уобличења оригиналног локалног „чина пливања за Крст“. На сву срећу сам обичај није настао вољом и одлуком црквених власти, а још мање неком посебном духовном потребом учрквењених верника. Обичај се појавио иницијативом спонтаног полета у слободнијем доживљају Цркве и њеног богослужења, што се види и из самог садржаја програма који

¹³ *Свешћени канони Цркве*, превод са грчког и словенског Епископа Атанасија умировљеног Херцеговачког, Београд 2008, 177.

¹⁴ Чин Великог водоосећења: *Минеј за јануар*, служба Богојављења; *Велики Молићво-слов*, Манастир Ђелије 2011, 191–197.

се приређују. О неком поретку или пак типичу нема ни назнака, а сваки литургијско-богословски смисао је демантован самим чињењем. Напослетку, садржина програма се може дефинисати више као нека својеврсна спортска манифестација са религијским предзнаком, врло често допуњавана, или „украшавана“, елементима непримереним богослужењу.

Оваква једна манифестација не би била проблематична када у њој не би учествовали свештенослужитељи као предводници „обрета“, и када Часни крст, и поред неоспорног поштовања који му неизоставно указују пливачи, не би био кориштен као такмичарски реквизит. Стога сматрамо да би, у циљу чувања свештености празника Богојављења, Часнога крста и црквених свештенорадњи, морао да се разлучи јеролошки садржај од фолклорног, односно спортског.

Чин Великог водоосвећења настао је у дубокој древности у оквиру свете тајне крштења која се савршавала на одређене празнике (Велика субота, Педесетница, Божић, Богојављење, Лазарева субота).¹⁵ Освећења вода на празник Богојављења имала је посебан значај за верујуће управо због тога што је на тај празник вршена успомена на Крштење Господа Исуса Христа у реци Јордану, па су верни захватили ту воду и односили је ради освећења домова, пијења и кропљења њоме током читаве године. Потапање Часнога крста у освећену воду,¹⁶ које је настало када крштења више нису обављана на празник Богојављења, као да је требало да буде замена самом погружавању катихумена, те је на тај начин истакнуто симболичко погружавање Господње у Јордану. С обзиром да су се од самих почетака црквене историје крштења обављала како у стајаћим, тако и у текућим водама, природно је било да се и водоосвећење савршава над њима. Током развоја богослужења у византијском периоду дошло је до комбинованог начина водоосвећења, у храму (крстионици) и на отвореним водама (реци, мору, језеру).

Дакле, тамо где постоји обичај и где то околности дозвољавају, излажење на реке или друге воде уз појање тропара био је наставак чина освећења воде у храму.¹⁷ Трократно пак потапање Крста у воду, било у

¹⁵ О настанку чина водоосвећења видети опширније: Ненад С. Милошевић, *Молићвослов*, Београд, 2012, 17. 30.

¹⁶ „И одмах благосиља воду крстообразно Часним Крстом. Погружава га усправно, спуштајући у воду и уздижући...“ (*Велики Молићвослов*, 196), тако изображавајући Крштење Спаситељево од Јована на реци Јордану. Треба нагласити да забележена пракса неких свештенослужитеља, који умачу наопачке Часни крст, заједно са босилјкачом, и тако вишеструко чине знак крста у води – није исправан, јер се овде не ради о моменту освећења воде Крстом – како то многи сматрају, а које се иначе савршава епиклезом Светога Духа уз произношење речи: „Стога, Ти Сам, човекољубиви царе...“ и „Ти Сам и сада, Господе...“

¹⁷ У рукописним Молитвословима, почев од VIII века (*L' Eucologio Barberini gr. 336*, Edizione a cura di Stefano Parenti ed Elena Velkovska, Roma 1995, 132), па до најновијих штампаних

купјељ у храму или у дворишту цркве, или пак у реку или море, уз појање тропара *Во Јордање крешчајушчусја*, представља завршни свечани чин Великог водосвећења, а које симболички представља само Спаситељево Крштење у Јордану, те управо једино оно и само као такво може бити третирано од стране свештенослужитеља и верног народа. Свако одступање од овог поретка и придавање неког другог смисла или садржине представља грубо огрешење о свештеност чина и дело је светогрђа.

Изузев претходно изложеног, треба овим поводом истаћи и неколико чињеница у вези са неопходним односом према Часном крсту у хришћанском богослужењу. Наиме, најузвишенији вид исказивања поштовања Часном крсту подразумева заправо најпримеренији литургијски однос према тој најдрагоценијој хришћанској реликвији. Упркос честим и ненамерним, али и непромишљеним употребама Живоноснога крста, попут многобројних изображења Крста у нашим храмовима (често непримерених и претераних – по подовима, на прекривачима или намештају, па све до разноразноврсног потрошног материјала који се продаје у црквама – примера ради жижцима и брикетима), Црква је истакла најприкладнији и најумеснији образац по коме се треба равнати при свакој употреби овог спасоносног оруђа које је у правом смислу речи – *сад живиџниј*, а то је чин Воздвижења Часнога крста који се савршава на истоимени празник – Крстовдан. Са коликим благочешћем, особитим страхопоштовањем и величанственим благољепијем се ово *нейодједимоје оружије* износи на поклоњење, говори богослужбени устав тога празника. По правилу, како нам уосталом сведоче најстарији писани споменици,¹⁸ Крст за благосиљање (*σταυρός εὐλογίας*) се чува у ризници храма, а у новије време на Часној трапези (не да би био при руци свештенослужитељима за сваку пригоду, већ зато што је Трапеза најпоштованије место које приличи његовом похрањењу), док њиме на Литургији благосиља (само) архијереј, закључујући молитву Анафоре

издања (*Велики Молийвослов*, 196), налази се „Εὐχή ἄλλη εἰς τὸ ὄρον τῶν ἁγίων Θεοφανίων, λευομένη ἐν τῇ φιάλῃ τοῦ μεσεαύλου τῆς ἐκκλησίας – Друга молитва над водом светога Богојављења“, која се говори над Фијалом у дворишту цркве: „Боже, Боже наш, Који си горку воду у време Мојсеја народу Твоме претворио...“

¹⁸ „Како устав заповеда“ (*Минеј*, 14. септембар, „Служба Крстовдану“): После вечерња на Крстовдан „узима свештеник (из ризнице, прим. Н.М.) Часни крст са дискосом на главу и претходе му две свеће. И полаже Часни крст, уноси га у свети олтар на Свету трапезу на месту Еванђеља, а Еванђеље поставља на горње место, и пали пред њим (крстом) свећу на сву ноћ“. А на јутрењи, после Славословља, свештеник узима „кадионицу са тамјаном и прилази светој трапези, и кади Часни крст крстообразно, узима га на главу и излази на северне двери, претходећи му две свеће...“ (*Тийикон*, глава 48). Обично се сматра да овај поредак поштовања Крсту типик прописује само због празника, а уствари је реч о поштовању Часнога крста које му се вековима одавало, а које је у новије време знатно ослабило.

благословом: *И да буду милости Великоја Боја и Сјаса нашеја Исуса Христја* (што у суштини и јесте неизоставно воздвижење на свакој Литургији као њен структурални елемент). Употреба пак Крста у друге сврхе, попут надметања под називом „пливање за крст“, није у сагласности са црквеним етосом поштовања Крста Господњег.

Обичај купања (погружења у отвореним водама) који практикују браћа Руси и у неком виду браћа Јелини јесте благословени обичај, не толико различит од онога првобитнога – пијења и кропљења освећеном водом. Пошто верујемо да се освећењем воде на празник Богојављења, било у храму или на реци, *освећују све створје вода*¹⁹ под небом, добровољно купање у водама тога дана за хришћане представља изузетан благослов освећења сопственог тела, тојест својеврсну обнову крштењског погружења.

Имајући све ово у виду и настојећи да будемо верни предању Цркве поштујући богослужбени поредак, сматрамо неопходним да одговорни црквени пастири прибегну литургијској акривији и побрину се да чин Великог водоосвећења буде свештен и неповређен. Појединачна или пак групна погружавања верних у воду, могу се вршити самоиницијативно на сваком прикладном месту. Притом, спортско-такмичарске приредбе несумњиво треба подржати у смислу изградње витешког духа и чврстог карактера заснованог на хришћанским вредностима, при чему би их требало организовати на примеренији начин.

3. СЛУЖЕЊЕ ЛИТУРГИЈЕ ПРЕЂЕОСВЕЂЕНИХ ДАРОВА У ВЕЧЕРЊИМ ЧАСОВИМА

Насупрот претходно поменути нововеденим обичајима, приметно је да се и у нашој помесној Цркви последњих деценија понегде уобичава служење Литургије Пређеосвећених Дарова у раним вечерњим часовима. Тај обичај је преузет из Јеладске Цркве, где је заступљена учестала пракса и устаљено правило да се Пређеосвећена служи средом после подне, а петком у јутарњим часовима. Разлог померању службе са уобичајеног јутарњег термина на ране вечерње часове јесте жеља да се вернима који су у радном односу омогући учествовање и причешћивање на том специфичном великопосном богослужењу. С обзиром на то да се код Јелина, током Свете Четрдесетнице, сваког петка у вечерњем

¹⁹ Излазак из храма након освећења воде и друго скраћено освећење воде у фијали дво-ришта је несумњиво благодатна пројекција освећења свих вода у природи и, по свој прилици, од тог првобитног поретка је настала новија пракса другог или поновљеног освећења воде на сам дан Богојављења.

термину служи свечани Акатист Пресветој Богородици (οἱ χαίρετισμοί), једно од најпопуларнијих великопосних богослужења код њих, Пређе-освећена је у тим данима морала да задржи јутарњи термин. Пошто се и код нас суочавамо са истим проблемом у вези са учествовањем запослених у седмичним богослужењима, могло би се претпоставити да је то био разлог избора за назначено решење. Међутим, чини се да исхитрена и непромишљена прибегавања практично корисним решењима често могу да доведу до много већих проблема насупрот онима који настају због решења која се оцењују као непрактична, или чак погрешна.

У црквеној свести је Света Евхаристија пасхални догађај, не само из разлога што је установљена на Пасху (Пасха – време од вечери Великог Четвртка до Свете и Велике Недеље), већ и зато што је сама суштина њеног служења прослављање Пасхе Господње, увек и изнова. Њено савршавање реализује учешће (причешћивање) заједнице верних, као и сваког појединца, у Пасхи, – Смрти и Васкрсењу, – али реализује и Други Долазак Господњи: „Ово чините у мој спомен: јер кад год једете Хлеб овај и Чашу ову пијете, смрт моју објављујете и (васкрсење моје исповедате) докле не дође”.²⁰ Она је догађај радости кроз учествовање у вечном животу у Христу. Са друге пак стране, пост је ванредно литургијско време кроз које Црква упућује своје верне на покајање и очишћење од греха зарад чвршћег и приснијег приљубљивања Христу, Искупитељу и Спаситељу. Пост побуђује код човека свест о сопственој палости, као и о реалности битисања у овом палом и несавршеном свету *који у злу њредива*, па су стога и црквена богослужења осмишљена на другачији начин. Пошто провођење времена у покајању и посту враћа човека самоме себи, својим слабостима и преступима, те је човек скрушен у молитви и кајању и истовремено усредсређен на милостињу и свако добротинство ради омекшања срца и надоградње савести, Црква поставља Евхаристију као коначни циљ његовог хода по „пустињи“ поста. Господ наш Исус Христос, који је наш Пут, Истина и Живот,²¹ тојест образац у свему, па и у посту, Својим искупитељским наумом одлази у пустињу, пости и моли се, изнурава себе,²² припремајући се за Свој искупитељни пут ка Својој Пасхи – Крсту и Васкрсењу. Подстичући верне да, у границама људских способности, опонашају тај искупитељни и спасоносни образац, желећи да у свему буду подобни Њему, Црква је устројила и дисциплину поста, као и посебно уређено литургијско време које га прати, осмишљава и усмерава. Црква осми-

²⁰ (1Кор 11, 24–26 и Анафора Свешћој Василија Великој).

²¹ Јов 14, 6.

²² Лк 4, 1–13.

шљава и реализује литургијски програм тако што сама улази у одређено време које „не означава само њену идеју, већ њену радост или тугу, њен живот и конкретно постојање“.²³ Улазећи пак у време поста, време својеврсне туге, које се не подудара са евхаристијском радошћу, Црква строго забрањује савршавање Евхаристије, али истовремено не лишава верне благодатног животног Извора, причешћујући их Даровима принетим и савршеним на недељним евхаристијским „прослављањима“.

Литургија Пређеосвећених дарова је специфично богослужење које се данас савршава само у време Свете и Велике Четрдесетнице, док се у прошлости служила средом и петком током читаве године. Конструкција овог последовања је настала по узору на празничне вечерње Литургије Светог Василија Великог. Састоји се, такође, из два дела: вечерњег последовања и делова Божанствене Литургије. Разлог служења ове Литургије јесте причешћивање верних претходно освећеним Светим Даровима, у данима када Света Црква забрањује приношење евхаристијских Дарова и савршавање евхаристијске Литургије. Отуда према старом правилу, које потиче још од времена светих апостола,²⁴ верни приступају Светом Причешћу свакодневно²⁵ или бар четири пута седмично.²⁶ Канонске одредбе о неприкладности вршења приноса (јер је Евхаристија пасхални, радосни догађај) у данима строгог поста (време туге и жалости) превазилажене су причешћивањем Светим Даровима освећеним на недељној евхаристијској Литургији. Пре устројавања форме заједничког причешћивања у храмовима, верни су односили честице Светога Тела својим кућама како би се сами свакодневно причешћивали.²⁷

Најстарији помен о Литургији Пређеосвећених дарова наводи 52. канон Трулскога сабора 692. године, док се најстарија сведочанства о њеној форми налазе у чувеном Барберинском Евхологију,²⁸ датираном нешто касније (VIII век), што упућује на закључак да је чин Пређеосвећене постојао у црквеној пракси и пре тих датума. Актуелни 52. канон Трулског сабора истиче: „У све дане поста Свете Четрдесетнице, осим Суботе и Недеље и Светога дана Благовести, нека бива (само) Света

²³ А. Шмеман, *Велики ѵосїї*, Крагујевац 1983, 74.

²⁴ Дап 2,46.

²⁵ Свети Василије Велики у *Писму Кесарији ѱаїрицији* вели: „Причешћивати се свакодневно Светим Телом и Крвљу Христовом добро је и корисно...“ (PG 32, 484).

²⁶ Свети Василије Велики у поменутом делу такође истиче и следеће: „Ми се заиста сваке седмице четири пута причешћујемо, недељом, средом, петком и суботом, као и другим данима ако је спомен неком светом“ (PG 32, 484).

²⁷ Свети Василије Велики, *Писмо Кесарији ѱаїрицији*, PG 32, 485.

²⁸ *L' Eucologio Barberini gr. 336*, Edizione a cura di Stefano Parenti ed Elena Velkovska, Roma 1995, 310–314.

Литургија Пређеосвећених Дарова²⁹ што јасно указује на пост као смисао њеног постојања. Одредба Трулског Сабора кроз овај 52. канон заснована је на већ постојећем правилу о неслужењу евхаристијске Литургије у данима Великога поста. У то нас уверавају и канони Лаодикијског Сабора, из друге половине IV века. Тако 49. канон овог Сабора каже да „не треба у (Светој) Четрдесетници Хлеб приносити, осим само Суботом и Недељом“;³⁰ али и да „рођендане“ (спомен страдања) Светих Мученика (51. канон),³¹ као и венчања и рођендане (52. канон),³² такође не треба чинити.

С обзиром на то да Црква у периоду Свете Четрдесетнице забрањује савршавање Евхаристије у све седмичне дане, осим суботе и недеље, причешћивање верних у тим данима (понедељак – петак) бива после заласка сунца, у оквиру вечерњег богослужења, а пошто се оконча време целодневног поста. Значајно је истаћи да се овде ради о тоталном посту, што буквално значи неузимање никакве хране нити пића од вечере претходног дана до причешћивања те вечери, што и јесте разлог споја причешћивања са последовањем вечерња. Тај однос поста и причешћивања је определио и време служења Литургије Пређеосвећених дарова, али и време трајања поста пред Причешће. Дакле, пост траје готово двадесетчетири часа, а причешћивање бива по истеку поста у раним вечерњим часовима.

Временом је дошло до поремећаја овако установљеног поретка. Ограничавање причешћивања верних на свега четири пута годишње допринело је слабљењу дисциплине поста. Са друге стране, свест о томе да се тотални пост разрешава тек после вечерњег богослужења учинила је да се у време Четрдесетнице време служења вечерња помери, негде на ране послеподневне часове, а негде и на јутарње часове, све у зависности од тога на који начин верни практикују пост. Следствено, служење Литургије Пређеосвећених дарова је под тим новим околностима остало да буде привилегија манастирских заједница и епископских катедралних храмова, док је по парохијама готово ишчезла пракса њеног служења, све до најновијих времена такозване литургијске обнове, када је поново враћена у богослужбени програм многих парохија.

Имајући у виду околности под којима живе савремени хришћани, као и њихов однос према посту, ревизија времена служења Пређеосвећене поста је озбиљан проблем, чијем решавању се приступа олако, без

²⁹ *Свешћени канони Цркве*, 170.

³⁰ *Свешћени канони Цркве*, 298.

³¹ *Свешћени канони Цркве*, 298.

³² *Свешћени канони Цркве*, 298.

правилног литургијског и богословског расуђивања. Исправан начин пошћења је данас ограничен искључиво на време трајања евхаристијског поста, дакле од поноћи па до Причешћа на јутарњим Литургијама. Такав пост се практиковао и при оживљавању праксе служења Пређеосвећених Литургија средом и петком током Свете Четрдесетнице. С обзиром на то да је једна од израженијих тежњи литургијске обнове било и „постављање ствари на своје место“, а пошто се по правилу Пређеосвећена савршава у склопу вечерњег богослужења, онда је било природно да се она врши увече, када је и време служења вечерње аколутије. Међутим, пошто ни свештенослужитељи нити већина верних који желе да се причешћују у тим данима нису у стању да издрже двадесетчетворочасовни пост, прибегава се „правилу“ о шесточасовном посту пред Причешће. То практично значи да пост пред Причешће започиње после подневног ручка.

Оваква пракса, нажалост, представља грубо нарушавање како смисла поста и начина причешћивања, тако и целокупног смисла литургијског времена Свете Четрдесетнице. Пре свега, шесточасовни пост пред Причешће никада није било правило православних – осим у случају да се Литургија врши у раним јутарњим часовима, када је по обичајном праву потребно најмање шест часова тоталног поста – већ је то одредба Тридентског сабора и она је за римокатолике важила све до Другог Ватиканског сабора када је сведена на свега један сат. Друго, једини смисао причешћивања под оваквим видом (Пређеосвећеним даровима) и у време прописано за причешћивање (вече, по заласку сунца) је сте тотални двадесетчетворочасовни пост. Већ на почетку разматрања овога изазова, могло се наслутити да је поимање литургијског времена у периоду Свете Четрдесетнице на неки начин изокренуто и другојачије осмишљено, па се тако и однос поста и Причешћа поставља на другачијим релацијама. Стога, ако се у редовним приликама пости како бисмо се причестили, у периоду поста, када је забрањено савршавање божанствене Евхаристије, приступа се Светом Причешћу због тога што се пости. Разлог причешћивању у околностима поста треба посматрати као неопходност снажне духовне потпоре, у виду својеврсне попутнице „путницима“ који преваљују суровост пустињског хода. То је духовна храна која ће их оснажити у трудовима и сачувати од искушења Сатане, којима су они који посте изложени, попут Самог Спаситеља у пустињи.

На основу свега до сада реченог, може се закључити да је право време служења Литургије Пређеосвећених дарова увече, после заласка сунца, када је иначе време служења вечерњег последовања, што ће рећи онда

када и истиче канонско време поста. Стога, када свештенослужитељи и верни ревнују у посту и држе га по правилима светих канона, тада је и служење Пређеосвећене увече једино исправно. Међутим, служити Литургију Пређеосвећених дарова увече само због ревности према богослужбеном Типику, а истовремено се не придржавати одредаба о посту и о причешћивању у време поста, јесте тешко огрешење и о пост и о Причешће. Исправно је из тог разлога, 23. маја 1995. године, Свети Архијерејски Сабор Српске Цркве донео одлуку да „у случају служења пређеосвећених Литургија у вечерњим часовима, свештена лица и верници који желе да се причесте на овим Литургијама треба да се, након претходног поста, уздржавају од хране, пића и пушења од поноћи“.³³

Узимајући у обзир претходно изложено и анализирајући наведене појаве, као и низ других изазова са којима се суочава савремена богослужбена пракса на српским црквеним просторима, дошли смо до следећих закључака.

Неоспорна занесеност масовним учешћем, углавном неупућених и недовољно учрквењених хришћана, у свечаностима којима се обележавају највећи црквени празници, пре свега Божић и Богојављење, на пресудан начин доприноси да свештенослужитељи без расуђивања, а понекад и против своје воље, приступају решењима која нису израз вековног црквеног предања. Упоредо са тим, подстицај у виду одушевљености, нарочито млађих верника, узрокује и допушта неке спорне новине у појединим редовним богослужбеним чиновима, међу којима је Литургија Пређеосвећених дарова, али понегде и понекад чак и Евхаристијска Литургија.³⁴ Поврх свега, новачења ове врсте прете да уобличи спорне „чинове“ који би могли постати алтернатива уставном црквеном богослужењу,³⁵ као и да наметну другојачију свест о црквеном поретку и дисциплини.³⁶

³³ Одлука Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве (бр. 31/зап. 102), од 23/10. маја 1995. године.

³⁴ Под овим првенствено подразумевамо „дословно придржавање“ црквеном ставу о времену служења божанствене Литургије, као и Литургије Пређеосвећених дарова, али и служење древних Литургија (Јаковљеве, Маркове, Јаковљеве пређеосвећене), што је по правилу намењено млађој популацији. Старијим верницима су обезбеђени разни акатисти, молебани, и томе слично. Ту су, свакако, и литије у којима радо учествују и млади и стари.

³⁵ Већ је примећено да се у многим парохијама вечерња последовања замењују акатистима и молебанима, а у неким приликама и литијама.

³⁶ Овде се првенствено мисли на поремећај литургијског времена што доводи до обесмишљавања конкретних дневних последовања, а онда и дисциплине поста, односно обостране зависности поста и Литургије.

NENAD S. MILOŠEVIĆ
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
Belgrade
nmilosevic@bfspc.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0009-0008-9041-0930>

ON SOME CHALLENGES OF CONTEMPORARY LITURGICAL PRACTICE

Abstract: The return of the Serbian Orthodox Church in the public spotlight in this region is evident during the last four decades and much more extensive than in the period after the Second World War. At the same time, that process took place simultaneously with the liturgical renewal which resulted in the appearance of various newly established ritual customs in order to enable easier christianization of the faithful. In this paper the author deals with two newly established customs – *the blessing and burning of Badnjak (Oak log) in the Eve of the feast of the Nativity of Christ* and *swimming for the Holy Cross on the day of Epiphany*, as well as more and more present literal application of a typicon article concerning *the celebration of the Liturgy of Presanctified Gifts in the evening hours*. Studying the topics mentioned above, the author has concluded that these actions aimed at making the Gospel more acceptable on a greater scale, but what happened was quite the opposite. Pointing first to the meaning of the day before Christmas and the feast of Christmas, as well as the folk customs created for this occasion, the author analyses the time and place of the occurring of the custom of the bringing in and the burning of Badnjak (Oak log) in the homes of Orthodox Serbs, which in recent times has been practiced in front of almost all parish churches as a custom of Badnjak consecration and burning. The author also examines the more and more present practice of swimming for the Holy Cross on the feast of Epiphany, which is being dominantly understood as a manifestation of a sport-competitive character, due to which the theological context and multi-layered sacramental importance of the Great Blessing of water on Epiphany remain in the background, while the sanctity of the feast commemoration and the act of the blessing of water is being compromised. The final topic the author deals with in the paper is dedicated to more detailed understanding of the theme of liturgical time during the Lent, as well as the practice of celebrating the Liturgy of the Presanctified Gifts in that period, with a reference to incorrect, literal application of the typicon regarding the Presanctified Liturgy celebration in the evening hours in the changed consequences of church life.

Keywords: badnjak, custom, burning, the blessing of water, swimming for the Holy Cross, fast, Holy Communion, the Liturgy of the Presanctified Gifts.